

Emre Aracı

Londra'daki İstanbul

Londra, 1893 Noel'inde yabancı bir şehri yeniden inşa ederek insanlarını o şehrin sokaklarında gezdirmeye, yerel tatlarını tattırmaya, insanlarıyla tanıştırmaya hazırlanıyordu. Sararmış gazete sayfalarındaki haberler ve gravürlerde kalan bu devasa İstanbul canlandırmasının öyküsünü yazarımızdan dinleyelim.

Eski İstanbul'dan bir sokak manzarası.

Londra'nın kültür ve sanat hayatı 19. yüzyılda bugünkü kadar, hatta belki bugün olduğundan bile daha yoğundu. Televizyon, sinema, internet ve radyonun olmadığı bir devirde insanlar akın akın tiyatrolara, konser ve sergilere gidiyorlardı. O günün gazetelerinin ilk sayfalarına bakmak bu tespiti doğrulamakta yeterli. Zira 1893 Aralık ayının Noel zamanına ait gazeteleri karıştırırken Londra'yı Londra yapan ikonik atraksiyonların pek çoğunun çoktan yerli yerine oturmuş olduklarını görüyorum. Sisli sokakları gaz lambalarının aydınlattığı, at nallarının yaklaşarak uzaklaştığı, pelerinli polis memurlarının coplarını siyah park demirlerine sürterek gezindiği, "aşağıdakiler/yukarıdakiler" türünde hayatların pek çok evde normal düzenin bir parçası olarak hüküm sürdüğü Viktorya devri Londra'sında, oturma odasında Gordon Paşa'nın fesli bir gravürünün asılı durduğu, Sherlock Holmes'ün hayali dairesinin hemen yanıbaşında, Baker Street'teki Madame Tussaud'nun sergisi gazetenin ilk sayfasındaki büyük ilânıyla derhal dikkatimi çekiyor. Bugün de insanlar o cansız mumya bedenlere sanki canlanıp da bir iki kelime edeceklermiş gibi nafile bakıp duruyorlar. Yanıbaşında Royal Albert Hall'da 1 Ocak'ta gerçekleşecek bir Yeni Yıl Konseri'nin ilânı var. Handel'in ***Mesih Oratoryosu*** Sir Joseph Barnby yönetiminde söylenecek. Hemen altındaki ilânda ise Royal College of Music yeni öğrencilere burs açtığını duyurmuş. Diğer bir kutuda Noel alışverişi için Fortnum & Mason'ın müşterilerini beklediği yazıyor. Bugün de hasır sepetlerde ne çok Noel hediyeleri Fortnum'un Piccadilly'deki mağazasından yola çıkarak ışıl ışıl, rengârenk çam ağaçlarının altında yerlerini buluyorlar. 1893 Londra'sı Noel heyecanını işte böyle yaşıyor. Değişen pek bir şey yok esasında.

Bir zamanlar Olympia...

Olympia'daki dev sergi

Bütün bu yoğun eğlence döneminde Londra aynı zamanda sergi, konser, bale, ve pandomimden oluşan, büyük dekorlarla değişik sahnelerin canlandırılacağı dev bir etkinliğe de ev sahipliği yapmaya hazırlanıyor. Londra 1893 Noel'inde yabancı bir şehri yeniden inşa ederek insanlarını o misafir şehrin sokaklarında gezdirmeye, onlara konserler dinletmeye, o şehrin yerel tatlarını tattırmaya, insanlarıyla tanıştırmaya hazırlanıyor. Çünkü Londra o sezon Olympia olarak bilinen ve bugün de hâlâ büyük sergilere ev sahipliği yapmaya devam eden meşhur sergi salonunda İstanbul'u ağırlamaya hazırlanıyor. Bütün gazeteler "Constantinople in London" sergisinin ne kadar devasa boyutlarda ve muhteşem bir etkinlik olacağında hem fikir bir halde peş peşe yazılar yazıyorlar. O gazetelerin sütunları arasında böylesine geniş çapta ve beklenmedik bir kültürel etkinliği okumak ve ardından geçen asır içerisinde bütün bunların unutulmuş olduğuna tanık olmak beni hayretler içine düşürmekte gecikmiyor.

"Constantinople in London" sergisi İngiltere'de Boxing Day olarak bilinen ve Noel'in ertesi günü olan 26 Aralık 1893'te açıldı. Gazetelerin yazdığına göre serginin daha ilk gününde resmi kaynakların sayılarını 32.251 olarak verdiği büyük bir ziyaretçi ordusu Olympia'ya akın akın giderek hazırlanan görkemli performansları izledi. İşte 27 Aralık 1893 tarihli *The Morning Post* gazetesinden bir haber: *"Olympia'daki İstanbul kapılarını halka dün ilk defa açtı ve bu harikulade gösteriye olan coşku dolu ilgi, en iyimser beklentilerin dahi kat kat üzerine çıktı. Ziyaretçiler kapılar açıldığı andan itibaren binaya akın etmeye başladılar ve çok kısa bir sürede öğleden sonra temsili için bütün yerler doldu. Akşam temsiline gelerek kapılara yığılan binlerce kişi ise hayal kırıklığı içerisinde geri dönmek zorunda kaldılar. Olympia çok büyük bir alan olmasına rağmen halkın bu talebi karşısında yetersiz kaldı"*. Anlaşılan Londralılar şehirlerinde kurulan İstanbul'u bu derece merak etmişlerdi. Grand Rue de Pera, yani günümüzün İstiklâl Caddesi, Galata Kulesi, Galata Köprüsü, Haliç, eski İstanbul sokakları Olympia'daki bu hayal şehrin egzotik köşeleri olarak dev maketler halinde teker teker Londra'da boy vermişlerdi. Binbir Direk Sarnıcı'nda kayık kiralanarak gezintiler yapılabiliyor, Galata Kulesi'ne tırmanarak Haliç panoramasına bakılabiliyor, Kapalı Çarşı'nın labirentlerinde alışveriş yapılabiliyor, tezgâhlarda halılar dokunuyordu. Şimdilik bu halıları İngilizler dokuyorlardı, ama pek yakında İstanbul'dan gelecek olan Türkler burada sanatlarını icra edeceklerdi. Zira Olympia'daki İstanbul neredeyse bir sene boyunca kapılarını Londra'lılara açık tutacaktı. Valide Caddesi üzerine bir tütün fabrikası kurulmuş; bir öte sokakta rengârenk kıyafetler içerisinde Türk haremindeki hayat canlandırılmıştı. Elektrikle aydınlatılan Olympia öylesine bir renk cümbüşü haline gelmişti ki insanların gözleri kamaşmıştı.

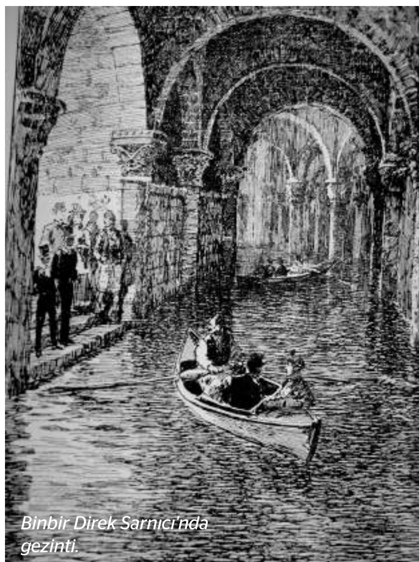
Bütün gazeteler "Constantinople in London" sergisinin ne kadar devasa boyutlarda ve muhteşem bir etkinlik olacağında hem fikir bir halde peş peşe yazılar yazıyorlar. O gazetelerin sütunları arasında böylesine geniş çapta ve beklenmedik bir kültürel etkinliği okumak ve ardından geçen asır içerisinde bütün bunların unutulmuş olduğuna tanık olmak beni hayretler içine düşürmekte gecikmiyor.

Canlandırmanın en çekici eğlencesi: Dük Harold'ın İstanbul macerası

Olympia'daki bu fantastik İstanbul canlandırmasının en çekici eğlencesi ise öğlen 13.30 ve akşamüzeri 18.00 olmak üzere günde iki defa tekrarlanan ve sayıları 2000'i bulan dev bir sanatçı kadrosunun rol aldığı inanılmaz boyutlarda büyük bir gösteriydi. Bir sene önce Olympia'da Venedik şehrinin benzer bir canlandırmasını gerçekleştiren Macar asıllı Imre Kiralfy'nin bu defa kardeşi Bolossy Kiralfy İstanbul gösterisinin yaratıcılığını üstlenmişti. Hayal ürünü bir hikâyenin ana hatları üzerinden tablolar halinde anlatılan bu bale, dans ve konser karışımı revüde zaman zaman "melodik", zaman zaman "dramatik" müzik çeşitlerine kuvvetli sesler de eşlik etmekteydi. Konu genç bir İngiliz asilzadesi olan Orleigh Dükü Harold'ın, her aristokratın eğitiminin bir parçası olduğu gibi, Avrupa'yı "Grand Tour" havasında dolaşarak Londra'dan İstanbul'a yaptığı bir yolculuk üzerine kurgulanmıştı. Böylelikle genç lordun seyahatinin her safhası yeni tablolar yaratıl-

Türk çarşısında alışveriş.

Binbir Direk Sarnıcı'nda gezinti.

masına vesile oluyordu. İlk sahne bir Mayıs Bayramı esnasında İngiltere tabiatının ortasındaki bir malikânede açılmaktaydı. Bu sahnede Harold (Signor G. Ottavi) Mayıs Bayramı Kraliçesi (Signorina R. Amato) ile evlenmektedir. Büyük bir şölen ve danslar tabloyu tamamlar ve hemen ardından genç dük himayesiyle birlikte kıta Avrupası'na geçer. İlk durak İspanya'dır; Sevilla'dan gelen dansçılar orijinal danslarını sergilerler; tablo "Ave Maria" ile kapanır. Sonraki durak Viyana'dır. Şehir dışında bir panayır sahnesi belirir; palyaçolar, ip cambazları ve akrobatlar dans ederler.

Kraliyet Rumeli Orkestrası!

Dük Harold, giderek İstanbul'a doğru ilerlemektedir. Viyana'dan sonra ise Rumeli'ye varılır. Bir anda üzerinden şelâleler akan dağlık bir topoğrafya belirir. Bu coğrafyanın müziğini canlandırmak üzere *The Morning Post* gazetesinin aktardığı şekliyle "Royal Roumelian Orchestra" adında bir topluluk çalmaya başlar. "Royal Philharmonic" Orkestrası'nı duymuştum, ama Londra'da bu etkinlik vesilesiyle Kraliyet Rumeli Orkestrası adında bir topluluğun oluşturulmuş olduğuna doğrusu ilk defa tanık oluyorum! Sahnede bu orkestra eşliğinde geleneksel Rumeli dansları yapılmış ve ardından son iki tabloda herkesin merakla beklediği Dük Harold'ın yolculuğundaki son durak olan İstanbul canlandırılmıştır. O devrin gazetelerinde gravürleri de yayımlanan bu İstanbul manzarasına bakıyorum da, Sinbad masallarından çıkma, Memlük kubbeleriyle daha çok Arap mimarisini yansıtan, Bağdat, Şam, Kahire havasında bir görüntüyle karşılaşıyorum. Bu hayali İstanbul'daki ilk sahne köle pazarında açılıyor. İkincisi ise saray ve avlusunu betimleyen, Topkapı ya da Dolmabahçe'den ziyade, yeniden inşaatı gündeme gelen Taksim Topçu Kışlası tadında dev bir cephenin önünde büyük bir padişah alayının merasimiyle son buluyor. Olympia sahnesinde 2000 kişilik dev

Boğaz turunu bekleyen kayıkçılar.

kadro atı üzerindeki padişahın çevresinde ellerinde ay yıldızlı Türk bayrakları, kılıç ve kalkanlarıyla Londralıları selamlıyorlar. Sahnenin önü ise kayıkların gelip geçtiği Boğaz'ı betimleyen bir su yolu şeklinde tasarlanmış. Burada bir sal havasındaki bir platformun üzerinde yerleşik halde konumlandırılan orkestra ise bu manzaranın Binbir Gece Masalları boyutunu gerçek bir boyuta taşıyormuş gibi duruyor.

Son sahne, dev kadrolu bir Doğu cümbüşü

Gazetenin aktardığına göre Kiralfy bütün hünerini bu son sahnenin görkemine saklamış; kapanış tablosunu bir tür "marcia dansante", yani marşlar içerisinde danslar olarak kurgulamış. Bu sahnede Dük Harold'ın İstanbul macerası hiç şaşırmadığım bir klişe finalle son buluyor. Kendisi büyük bir cesaret göstererek İstanbul'da bir prensesi eşkiya çetesinden kurtarmayı başarıyor ve karşılığında kıymetli mükafatlarla ödüllendirilmek isteniyor. Ama o büyük bir alçakgönüllülükle hepsini geri çeviriyor. Artık seyahati sona ermiş olup, "İngiltere'ye, evine ve

Grand Rue de Pera, yani günümüzün İstiklâl Caddesi, Galata Kulesi, Galata Köprüsü, Haliç, eski İstanbul sokakları Olympia'daki bu hayal şehrin egzotik köşeleri olarak dev maketler halinde teker teker Londra'da boy vermişlerdi. Binbir Direk Sarnıcı'nda kayık kiralanarak gezintiler yapılabiliyor, Galata Kulesi'ne tırmanarak Haliç panoramasına bakılabiliyor, Kapalı Çarşı'nın labirentlerinde alışveriş yapılabiliyor, tezgâhlarda halılar dokunuyordu.

güzelliğe", geride bıraktığı eşine dönmek arzusunu duyuyor. Buna rağmen ayrılmadan önce son bir dileği olduğunu, bir Doğu cümbüşü izlemek istediğini dile getiriyor. Bu dileği hemen yerine getirilerek Kiralfy'nin dev kadrosu tam bir fantezi havasındaki İstanbul revüsünü görkemli "Grand Ballet of the East" gösterisiyle noktalıyor. O günün insanlarının ilgiyle gidip izledikleri bu gayet masumane Noel eğlencesi, zirvedeki Britanya İmparatorluğu'nun farklı kültürlere hükmünün bir göstergesi olarak, kendinden emin bir devrin şaşaalı parıltılarıyla bugün sararmış bir gazete sayfasında tekrar gün ışığına çıkarken, 120 sene sonra -en son açıklanan sayım bulgularının gösterdiğine göre- bir zamanlar sadece sahnede görülen ve merak konusu olan o etnik dokunun, artık Londra'nın günlük hayatının bir parçası haline gelmiş olduğunu gösteriyor olması ise 2013'te gelinen noktada ilginç bir tablo ortaya koyuyor.

Suyun üzerinde yüzer orkestra.

Final sahnesi.

Paolo Giorza

İstanbul Revüsü'nün bestecisi: Paolo Giorza

Müziğini İtalyan asıllı besteci ve orkestra şefi Paolo Giorza'nın (1832-1914) yazdığı bu kayıp "İstanbul Revüsü"nün notaları bulunsa, işte o zaman ortaya çıkacak olan tabloyu hiç düşünemiyorum. Giorza Milano'da doğmuş, Milano Kraliyet Konservatuarı'nda okumuş ve La Scala'da Rossini'nin ***Mosè in Egitto*** temsilini gördükten sonra besteciliğe yönelmişti. Altmışa yakın bale yazmış ve bunlardan ***Un Fallo*** 1854 Eylül'ünde La Scala'da oynanmıştı. 1860'da yine La Scala'da sahneye konan ***Corrado, Console di Milano*** adlı ilk operası fiyaskoyla sonuçlanmış olsa da Giorza kariyerine devam etti; Rossini, Auber, Meyerbeer, Verdi ve Gounod ile yakın mesleki ilişkiler kurdu. Meksika Operası'nın direktörlüğüne getirileceği sırada İmparator Maximilian'ın idamı üzerine bu görevi alamadı ve 1871'de gittiği Avusturalya'da 1883'e kadar faaliyet gösterdi. Avrupa'ya döndükten sonra son balesi olarak kabul edilen ***Rodope*** 5 Ocak 1892'de La Scala'da sahnelendi; 1893'te ise "İstanbul Revüsü"nü besteledi. 20. yüzyılın başında Amerika'ya göç eden Giorza çoğu eserinin yazma notasını 1906'daki San Fransisco depreminin ardından çıkan yangınlarda kaybetti ve bu felaketin ardından Seattle'a taşındı. Burada 4 Mayıs 1914'te bir pansiyonda vefat etti. Belki de "İstanbul Revüsü"nün notaları da o yangında yok olup gitmişti.

Londra'daki İstanbul, 1894 yılı boyunca Britanya İmparatorluğu'nun kalbinde Türk rüzgarları estirmeye devam etti. 9 Şubat 1894 tarihli *The Times* gazetesi Britanya tahtının varisi Veliaht Galler Prensi, istikbâlin Kral VII. Edward'ının bir gün önce eşi Galler Prensesi'yle birlikte Olympia'daki İstanbul'a gittiğini ve akşam yemeğini "Pera Restaurant"da yediğini duyurdu. 26 Şubat'ta da Kraliçe Viktorya'nın üçüncü oğlu Connaught Dükü, eşiyle birlikte Olympia'yı gezdi ve onlar da "Pera Restaurant"ında yemek yediler. 17 Haziran'da ise Danimarka Kraliyet Ailesi'nden Prens Christian'ın sergiyi gezen ziyaretçiler arasında olduğu görüldü. Bu yoğun ilgi arasında 10 Mart günü Olympia'nın kapıları son derece ilginç bir uğurlama merasimine ev sahipliği yaptı; meşhur bisikletçi R. L. Jefferson bütün Avrupa'yı geçerek bisikletiyle seyahat etmek üzere saat 14.00'te Londra'dan İstanbul'a doğru yola çıktı ve coşkulu bir kalabalık tarafından uğurlandı. Bu ilginç seyahatinin anılarını Jefferson sonradan ***To Constantinople on a Bicycle*** ("Bisikletle İstanbul'a") adlı kitabında yayımlayacaktı.

> *O devrin gazetelerinde gravürleri de yayımlanan bu İstanbul manzarasına bakıyorum da, Sinbad masallarından çıkma, Memlük kubbeleriyle daha çok Arap mimarisini yansıtan, Bağdat, Şam, Kahire havasında bir görüntüyle karşılaşıyorum.*

Serginin kapanışı...

İstanbul sergisi ve Olympia'daki performanslar 1894 yılının Ekim ayı ortasına kadar devam etti. İlgi hâlâ o kadar yüksekti ki organizatörler sergiyi uzatabilirlerdi, ancak 1895 yılının yeni sergisinin hazırlıklarına başlamaları gerekiyordu. *Western Mail* gazetesi 11 Ekim 1894 tarihli sayısında "Farewell Constantinople" ("Elveda İstanbul") yazıyordu. Ancak Londra'daki doğu teması hem ekonomik, hem de kültürel anlamda o kadar başarılı olmuştu ki yeni sergiyi "The Orient" olarak açmaya karar verdiler. İstanbul Sergisi'nin dekorları, kostümleri ve çeşitli objeleri de her sergi kapanışı ardından olduğu gibi düzenlenen büyük bir müzayedede, muhtemelen taşra kumpanyalarının dekor ihtiyaçlarını karşılamak üzere, satıldı gitti. Bugün o dev sergiden geriye sadece devrin gazetelerinde çıkan yazılar, betimlemeler ve enteresan gravürler kalabilmiş. Paolo Giorza'nın bestesinin notaları da, eğer yok olup gitmediyse, kim bilir nerelerde? Ama 20. yüzyılda rakibi Earl's Court ile birleşen Olympia, eski rakibinin sahasında 120 sene sonra yine Türkiye'yi ağırlamaya hazırlanıyor. Bu defa develer ve kervanlarla değil, kitaplarıyla; zira 2013'te Türkiye, Londra Kitap Fuarı'nın "Odak Ülke" konuğu olacak. Üstelik artık yüz binlerce Türk'ün yaşadığı ve belediye başkanının bir zamanlar Osmanlı kabinesinde bakan olan Ali Kemal Bey'in torununun çocuğu olduğu bir Londra'da. Ancak Olympia'daki İstanbul'un tadını gerçekten anlamak istiyorsanız, eğer bir gün yolunuz Londra'ya düşerse, Bishopsgate Kilisesi'nin avlusu içerisinde, sergiden bir yıl sonra, 1895'te Henry ve James Order Neville tarafından inşa edilen, Türk hamamından bozma café'yi ziyaret etmenizi tavsiye ederim. İki dünya savaşının bombalarından kurtularak günümüze ulaşmayı başaran bu küçük ve şirin bina Olympia'dan bir dekor havasında, Londra'nın yoğun finans merkezinin kalbinde, modern binalar arasına sıkışmış bir halde, size Viktorya devri Londralılarının solumuş olduğu İstanbul havasını bir nebze olsun tattıracak. A

Bishopsgate Kilisesi'nin avlusundaki eski Türk Hamamı, Londra.